

Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről.
Szerk.: Thoroczkay Gábor. Szeged, 2018. 599 o.
(Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28.)

A közelmúlt és napjaink magyarországi középkorkutatásának egyik legnagyobb vállalkozása ért véget 2018 nyarán. Immár 25 éve annak, hogy Kristó Gyula szerkesztésében megjelent *A honfoglalás korának írott forrásai* című magyar őstörténeti szöveggyűjtemény, amely a modern kritikai igényeket maradéktalanul kielégítően közölte magyar fordításban a magyarságra vonatkozó legfontosabb IX–X. századi írott forrásokat. A jó fogadtatás magától értetődően követelte a folytatást, így a Szegedi Középkortörténeti Könyvtár sorozatában jelent meg, szintén Kristó szerkesztésében *Az államalapítás korának írott forrásai* 1999-ben, majd a neves professzor halála után Makk Ferenc és Thoroczkay Gábor irányítása alatt *Az írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről* 2006-ban.

Jelen kötet, mely az 1116–1205 közötti időszak történetére vonatkozó kútfőket gyűjti össze, Makk professzor elhunytá után, immár Thoroczkay szerkesztésében készült el. Figyelemre méltó az a tudománytörténeti ív, amely a kötetek közreműködőinek névsoraiból rajzolódik ki, ugyanis jól reprezentálja azt, hogy az egyes medievista-generációk hogyan követik egymást, milyen értékeket és hagyományokat tartanak fenn, s hogyan, miként lépnek előre a források kutatása és értelmezése terén. Mindezt nemcsak a szerkesztők névsora mutatja példaértékűen, hanem a jelen kötet forrásszemelvényeit fordító-kommentáló gárda lajstroma is, mert bár többen vannak, köztük Blazovich László, Font Márta, Veszprémy László vagy Zimonyi István, akik a sorozat szinte valamennyi kötetében közreműködtek, ám vannak, köztük Körmenyi Tamás, Piti Ferenc, Szabados György vagy Weisz Boglárka, akik a sorozat történetét felölelő két és fél évtized folyamán váltak a magyar középkor elismert kutatóivá. Rajtuk kívül pedig még vannak olyan fiatal kutatók is, köztük Csákó Judit vagy Somogyi Szilvia, akik az elmúlt években hívták fel magukra a figyelmet értékes eredményeikkel.

Közismert, hogy a XII. század az Árpád-kori magyar történelem úgynevezett sötét korszaka, minthogy krónikáink a megelőző idők részletesen és érzelemdúsán előadott históriájához képest, főként II. (Vak) Béla uralkodásától kezdődően rövidre fogják elbeszélésüket, okleveles forrásaink pedig csak az évszázad legvégén kezdenek sokasodni, hogy aztán a későbbi századok alapvető forráscsoportjává váljanak. Éppen ez a jelenség, a kútfőbázis megváltozása indokolja a sorozat lezárását, amint azt a szerkesztő is írja az előszóban (5. p.), ugyanakkor már érezteti hatását jelen kötet anyagán is, minthogy a közölt forrásszemelvények közül a

hazai keletkezésűek döntő többsége immár nem narratív szöveg, hanem oklevél. Ezek között található olyanok is, melyeket már többször lefordítottak magyarra, de különös jelentőségük indokolta, hogy a korszakot teljes egészében reprezentálni kívánó gyűjteményben naprakész kommentárokkal ellátva újra szerepeljenek. Ilyen forrás többek között *Márton ispán cartula sigillatája* (27–28. p.), *Froa asszony oklevele* (272–276. p.), *III. Béla jövedelemjegyzéke* (282–284. p.) vagy a *Pataki hospesek kiváltságlevele* (389–392. p.) Akad azonban olyan is, melynek eleddig csak részleteiben volt publikált magyar fordítása, mint *Mauritius esztergomi érsek oklevele* (155–159. p.)

A külföldi kútfők jelentős részét pápai ügylevelek és széleskörű diplomáciai levelezések teszik ki, de a kötet több elbeszélő forrás magyar vonatkozású anyagát, köztük nyugati krónikák és évkönyvek részleteit is hozza. Elődeihez képest azonban sokkal nagyobb arányban tartalmaz olyan formában csoportosított szövegeket, melyek vagy a szerző azonossága (pl. *Ottó freisingi püspök történeti munkáinak magyar vonatkozásai*, 72–97. p.), vagy azonos keletkezési helyük (pl. *Velencei források Magyarország és Dalmácia 12. századi kapcsolatáról*, 365–369. p.), netán éppenséggel tartalmi tematikájuk (pl. *Magyarország és Szerbia kapcsolatának forrásai Imre király alatt*, 396–401. p.) szerint lettek egy tömbbe vonva. A külföldi források összeválogatása nagy érdeme a kötet készítőinek, mert sikerült korabeli adatok széles körben elérhető bemutatásával illusztrálni azt, hogy a Magyar Királyság a XII. századra már kiépítette diplomáciai kapcsolatait Európa valamennyi államával, s a nyugati kereszténység teljes jogú tagjává vált. Ugyanakkor az összeválogatott szövegek ilyenén csoportosítása megbontja azt a kronologikus rendet, mely alapján, a szerkesztő előszava szerint (5. p.), a forrásokat sorba kívánták rendezni. Noha mindez semmit sem von le a kötet érdemeiből, ennek kivédése okán talán érdemes lett volna elgondolkodni egy ahhoz hasonló tematikai elrendezésen, ahogy a sorozat első, honfoglaláskorral foglalkozó kötetét is felépítették.

A válogatott források és forrásrészletek értelmezését, a sorozat korábbi kötetekben már jól bevált gyakorlatnak megfelelően, átfogó bevezetők teszik egy-szerűvé. A szerző rövid bemutatásán kívül kitérnek az adott forrás keletkezési körülményeire, fennmaradására, esetleges egyéb variánsaira, s végül adatszerűen közlik jelenlegi őrzési helyét, s megadják a fordítás alapjául szolgáló kritikai szövegkiadás és az esetlegesen már korábban publikált magyar fordítás bibliográfiai adatait. A megelőző három chrestomathia ereje éppen abban rejlett, hogy a fordítók mindig az adott szöveg lehető legjobb kiadását vették alapul a munka során. Kijelenthető, hogy e tekintetben jelen kötet sem marad el elődeitől.

A szöveggyűjtemény, mely kishíján hatszáz oldalas terjedelmével a forrás-kiadvány-sorozat legvastagabb kötete, tartalomjegyzéke szerint ötvenhárom szemelvényt tartalmaz, ugyanakkor a fentebb említett gyakori szövegsoportosítások révén ez a szám még csak megközelítőleg sem reprezentálja azt a forrásmennyiséget, amely a kötet révén immár a kutatókon kívül a szélesebb közönséggel is közvetlenül ismerteti meg a XII. századi magyar történelmet, s bizonynál hatékonyabbá teszi a korszak egyetemi oktatását.

Egy ekkora volumenű munka során azt is természetesnek kell elfogadni, hogy a közreműködők elvéve egy-egy hibát is elkövetnek, mely fölött olykor a lektor is átsiklik, legyen szó akár arról, hogy a fordító rosszul ültet át valamit magyar nyelvre, akár arról, hogy a kommentátor a jegyzetelés során nem ismertet valamilyen, egy adott szöveghely nem tisztázott értelmezése kapcsán a mérvadó kutatásban is népszerű álláspontot. Jelen ismertetésben elegendőnek tartok egy-egy példát kiemelni szemléltetés végett.

A legjelentősebb középkori arab geográfus, Idrīsī munkájának magyar vonatkozású részei az arab források tekintélyes szakértője, Elter István gondozásában kerültek be jelen kötetbe. (*Idrīsī: A horizontok bebarangolása után vágyó multságának könyve (Roger könyve)*, 129–138. p.) Elter hosszú évtizedek óta foglalkozik a forrásszöveggel, s széles körben ismert korábbi magyar fordítása is. (*Elter István: Magyarország Idrīsī földrajzi művében. (1154)* In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, 82. (1985) 56–62. p.) Éppen emiatt meglepő, hogy korábbi fordításához képest jelentős eltérések találhatók, főleg az egyes helynevek azonosításában. A „VI. klíma, 3. rész” bevezetőjében az eredeti szövegben *Š.n.t* alakban olvasható helynevet tévesen Zentával azonosítja, a későbbiekben azonban helyesen Marosvárral. A szövegben először ugyanitt felbukkanó *B.k.š.y.n* helynevet az 1980-as években publikált fordításában Elter következetesen Bácsal azonosította, s bár első alkalommal jelen kötetben is így tett, a későbbiekben e helynevet rendre a Bácstól délkeletre fekvő Pancsovával felelteti meg. A két település számottevő, mintegy 125 km-es távolságban van egymástól, így a forrás helyes alkalmazásához szükséges lenne a helynév megbízható azonosítására. Bácsot jelen kötetben abban a *B.t.š* helynévben véli felfedezni, melyet korábbi fordításában nem tudott azonosítani. Noha a lábjegyzetekben nyomon követhető, hogy korábbi elemzését rendre összevetette a forrás 1990-es évek végén megjelent francia kritikai kiadásával (*La première géographie de l'Occident. Présentation, notes, index, chronologie et bibliographie par Henri Bresc-Annliese Nef, traduction du Chevalier Jaubert, revue par Annliese Nef. Paris, 1999.*), mely alapján számos korábban nyitva ha-

gyott kérdést tisztázott, nem jelzi, hogy amennyiben nem téves azonosításról van szó, jelen fordítás mennyiben javítja a korábbi.

Az esztergomi érsekség 1198. évi adománylevele a szöveggyűjteményben Piti Ferenc fordításában és kommentálásában olvasható. (*Imre király adománylevele az esztergomi érsekségnek*, 349–350. p., 1948. sz. jegyz.) Imre király ekkor az esztergomi érseknek adományozta többek között az „*in terra Scipiensi et in Posonio*” szedett vámok tizedét. (A forrás eredeti, latin szövegének korszerű kiadását lásd: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Ed. Richard Marsina. I–II. Bratislavae, 1971–1987. I. 99. p., 110. sz.) Noha utóbbi kétségtelenül Pozsonyra vonatkozik, előbbi értelmezése vitatott. A régebbi magyar történetírás, s főleg a szepesi helytörténeti irodalom azon az állásponton volt, hogy e forráshely a Szepességre vonatkozó első írott emlék, míg nem Karácsonyi János az esztergomi érsekség birtoktörténeti tényadataira alapozva megkérdőjelezte mindezt, s a kérdéses terminust az Esztergom vármegyei Széppel azonosította. (*Karácsonyi János: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól*. In: *Századok*, 35. (1901) 1050. p.) Minthogy Karácsonyi álláspontját a Szepesség monográfusa, Fekete Nagy Antal is elfogadta, (*Fekete Nagy Antal: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Bp., 1934. 26. p.) sokáig ez a felfogás vált mérvadóvá, míg nem az elmúlt évtizedekben a magyar medievisztika jeles képviselői visszatértek a régi értelmezéshez. (pl. *Weisz Boglárka: A király ketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. Bp., 2013. 370. p.; *Zsoldos Attila: Szepes megye kialakulása*. In: *Történelmi Szemle*, 43. (2001) 29–30. p.) Kutatástörténeti szempontból az adja a kérdés jelentőségét, hogy az eltérő állásfoglalások nem mutattak fel perdöntő bizonyítékot sem maguk igazolására, sem az ellenvélemény helytelen mivoltára. Megjegyzendő továbbá az is, hogy a szöveghely értelmezése kapcsán a szlovák kutatásban sincs egyetértés, napjainkban is vitatják, hogy a „*terra Scipiensi*” mennyiben vonatkoztatható a Szepességre. (Ezek áttekintésére lásd: *Buják Gábor: A szepesi és pozsonyi prépostságok korai története a szlovák historiográfiában*. In: *Fons*, 24. (2015) 11. p.) Úgy gondolom, az ehhez hasonló esetekben érdemes lett volna az eltérő álláspontok ismertetése, amint az a sorozat korábbi köteteiben bevett gyakorlatnak számított.

Hangsúlyozandó, hogy az ilyesfajta hiányosságok könnyen áthidalhatók a kutatók számára, s további kiadások során könnyen orvosolhatók. Inkább kérhető számon egy-egy olyan forrás hiánya, mely joggal igényelhetne magának helyet egy olyan szöveggyűjteményben, mely a 12. század magyar történetének reprezentatív bemutatását kell, hogy céljának tekintse. Az admonti zárdába vonult Zsófia hercegnő levelei mellett, hogy bepillantást engednek a királyi udvarok

pompáját apácasorsra cserélő királyleány gondolat- és lelkivilágába, értékes pillanatképeket mutatnak be bátyjához, II. Géza királyhoz fűződő kapcsolatáról és a korabeli magyar-osztrák relációról (Magyar fordításuk: Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század. Sajtó alá rendezte Makkai László és Mezey László. Bp., 1960. 111–114. p.). A III. Béla korában Párizsban tanuló magyar diákokról szóló levelek ugyancsak értékes művelődéstörténeti momentumokat villantanak fel, amint a magyar klerikusok külföldi tartózkodásáról és a halott Bethlen lelki üdvéért felajánlott ajándékokról írnak (Magyar fordításuk: III. Béla emlékezete. Szerk. Kristó Gyula – Makk Ferenc. Bp., 1981. 105–106. p.). Noha e forrásokat néhány évtizede már lefordították magyar nyelvre, azok a kiadások már több szempontból elavultnak számítanak, ezért megérte volna naprakész kommentárokkal ellátva újra közzé tenni őket, hogy segítségükkel a történész-hallgatók jobban megértsék a korszak viszonyait. Ugyanez áll III. István nevezetes 1162. évi oklevelére, melyben az uralkodó nemesíti Farkas soproni várnépet (Magyar fordítása: Levéltárak–kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból. (1000–1686) Közreadja Blazovich László, Érszegi Géza, Turbuly Éva. Bp.–Szeged, 1998. 56–58. p.). A szakirodalom úgy tartja számon e diplomát, mint az első nemesítő (tulajdonképpen közszabaddá tevő) oklevelet, így az Árpád-kori társadalomtörténet szempontjából bír akkora jelentőséggel, mint saját kategóriájában III. Bélának a vármegye-eladományozások kezdeti szakaszát megvilágító oklevele, melynek ugyanakkor átültetése helyet kapott a szöveggyűjteményben, (*Modruš megye földjeinek eladományozása*, 309–312. p.), függetlenül attól, hogy már készültek magyar fordításai.

Ahogy fentebb említésre került, a 13. századi magyar történelem forrásadottságainak drasztikus megváltozása miatt a szerkesztő lezártnak tekinti a sorozat negyedszázados történetét. Figyelembe véve azonban a kötetek sikerét, s a 13. századi magyar történelem kutatása során születő újabb és újabb eredményeket és meg-megélénkülő vitákat, talán mégis érdemes volna elgondolkodni a folytatáson. A 9–12. század históriájához rendelkezésre álló források mennyiségéhez képest megszaporodó oklevelek mennyiségét csak tetézik a szintén nagy számban fennmaradt külföldi források, ezek az adottságok azonban a koncepció bizonyos fokú módosításával könnyen áthidalhatóvá válhatnak. A kitűzött időintervallum leszűkítésével, egy-egy uralkodó korának centrumba helyezésével újabb értékes kötetek válnának hasznára mind a kutatóknak, mind az egyetemi hallgatóknak. Az esetleges folytatásnak talán jó mintaként szolgálhatna a sorozat atyjának, Kristó Gyulának *Kun László emlékezete* c. kötete. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5., Szeged, 1994.)

Összességében elmondható, hogy a 12. század történetét áttekintő chrestomathia tematikájában, felépítésében és minőségében egyaránt méltó elődeihez, s bizonyos, hogy a sorozat többi kötetéhez hasonlóan nagy haszonnal fogják forgatni mind a kutatók, mind az egyetemi hallgatók.

Galambosi Péter